

Jüneyit hanyň nökeri

Category: Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Jüneyit hanyň nökeri JÜNEYIT HANYŇ NÖKERI

Jüneyit han, onuň çowlugy hakynda "Halk sesi" gazetinde (2.06.1993 ý) çap edilen "Jüneyit hanyň çowlugy" atly makalany (söhbetimiziň öňünden) okyjylara ýetirsek, artykmaçlyk etmese gerek.

Türkmen halkynyň görnükli hanlarynyň biri, serkerde ogly Jüneyit hanyň – Gurbanmämmet serdaryň adyny eşitmedik azazdyr. Öz halkynyň garaşsyzlygy, özbaşdaklygy ugrunda göreşen görnükli han hakynda hakykaty aýtmaga diňe özygtyýarly döwlet bolanymyzdan soň mümkinçilik berildi. Indi onuň bitiren hyzmatlary barada ylmy işler, uly göwrümlü çeper eserler ýazylyp başlandy.

Golaýda Jüneyit hanyň çowlugy, Eşiniň agtygy, Muhammetnedir

Jüneyit Aşgabada geldi. Muhammetnedir Germaniýaly türkmen, Gamburgdaky "Ýomut" import-eksport firmasynyň prezidenti Datmuhammet Ýemreliniň Owganystandaky "Soltany ýap" bölüminiň wise-prezidenti bolup işleýär.

Muhammetnedir Jüneyidiň sözlerinden:

– Ata Watana ilkinji gelşim. Watana gelip görmegi köpden bäri arzuw edýärdim. Allaha müň-de bir şükür, arzuwym hasyl boldy. Onsoňam daşary ýurtda ýaşaýan türkmenleriň Türkmenistany görmegi arzuw etmeýäni bardyr öýdemok. Türkmenistan bilen, esasan, söwda gatnaşyklaryny ýola goýmagyň arzuwynda. Daşary ýurtlarda ýaşaýan söwdagär türkmenler ýerli-ýerden kömek etseler; bujagaz kynçylygy çalt ýeňip geçeris. Dogrusy agyz dolduryp aýdar ýaly, sizde şeýle bir düzedilmesi kyn meseleler ýok. Hemme zat siziň agzybir, tutanýerli işlemegi başarşyňyza bagly. Indi gol gowşuryp oturmaly däl. Türkmenistanyň özbaşdaklygyny günsaýyn berkitmäge gönükdirilen, belent maksatlara çagyryýan permanlar duşmuşa geçirýän permanlar durmuşa geçirilse, türkmen halkynyň elini uzadan ýerine ýetjek günleri indi uzakda däl... Meniň maksadym iň gyt harytlary daşary ýurtdan size getirip, Ata Watanyň bilen söwda-alyşyny ýola goýmak.

* * *

Jüneyit hanyň bitiren işleri bilen ýakyndan tanyş bolmak isleýänler, şol döwrüň diri şaýady bolan Garaşhan ogly Ýomudskiniň "Türkmenler we rewolýusiýa" diýen eserini okasalar, giňden tanyş bolup bilerler.

Gatybaş adamyň süňni jöwher ýaly bolýar diýenlerine ynanman duramokdym. Gatybaş adamlary öňler göre-göre gelşimdi. Ol adamlar gujurny, gaýratyny, gatybaşdygyny döwürdeşlerine görkezip, il arasynda unudylmajak nusga goýup gitdiler. Olaryň atlary döwürleri söküp, nesilden-nesle geçip gider otyr. Sözüimiz howaýy bolmaz ýaly, käbir delilleri getireýin.

Durdy ogly Goşjan dädäniň adyny tutsaň, Arkaçda tanamajak ýokdur. O pakyr ömrüni pyýada geçiren gatybaş, derwüş ýaly

adamdy. Goşjan däde bir ýerden aqşamara öýe gelende: "Ertir pylan ýerden çykdy" diýerdi. Onuň aýdan aralygy takmynan ýüz kilometre golaý bardy. O pakyry perişdeler göterip ýol aşyrýar diýerdiler.

Sapar ogly Rzaguly aga bilen uruş ýyllarynda Isgenderde obadaş bolup ýaşapdym. O bende ömrüni mal zyznda geçirdi. Mallygaralydy. Rzaguly aga ne eşek münardi, ne-de ýaby. Iki aýagynyň haýryny gören adamdy. Ýörände dabanyndan "ot çykýar" diýip taryp ederdiler. Aýdanlaryndan artyk bolsa artykdy, kem däldi. Ataberdi ogly Armyk aga-da şeýle adamlaryň hilindendi. Söýün ogly Teke pälwan barasynda häzir bu güne çenli öwgüli sözler azlyk etjek däl. Teke aga bir halta uny (arkasyna alyp) Isgender stansiýasyndan Sirkelli jülgesine aşyrypdyr. Bu agyzda aňsat. Aralymda niçeme beýik dag gerişlerinden aşmaly, niçeme akyn-çukundan geçmeli. 50-60 kilometri ädimläp geçmeli. Annadurdy ýagsoronyň ýaby bilen ýaryşyp, ozandygyny bilýän gojalar az däl. Şular ýalu gujurly-gaýratly, gatybaş adamlary ýatlasaň, ýatlap oturmaly. Indi olar ýaly adamlar ýok.

Aýagulag köpeldi. Pyýada ýöremek ýat boldy. Çopan-çoluk bolaymasa, eşek münüp ýörenler gözüň kaklyşjak gümany ýok. Şeýle bolansoň, öňki adamlaryň hilinden, gatybaş, süňni jöwher ýaly adamlara sataşaryn, gürleşerin diýip, ýatsam-tursam oýuma gelenokdy.

Golaýda Nebitdag telestudiýasyna baranymda, nakgaşçy Gurban Hydyrow şol edaranyň bagbany, bir wagtlar Jüneýit hanyň nökeri bolan Bedel Gojuk molla ogly barasynda gürrüň berdi. Onuň gürrüňni meni aşa tolgundyrdy, begendirdi, geň galdyrdy. Jüneýit han nire, togsan baş nire. Aradan niçeme aýlar aýlanypdyr, onlap-onlap ýyllar dolanypdyr. Muny barmak basyp sanajak bolsaň penjäniň barmaklaryny ençe gezek büküp-ýazmaly boljak.

Bedel aga bilen söhbetdeş bolmagy niýet edinip, ýörite ýene şol edara bardym. Görsem, dynç almaga niýetlenen ýerde, saýaly bagyň aşagynda, tagtadan ýasalan aýmançanyň üstünde oturyp, töwerekdäki gürrüň kúýseyänlere öz başyndan geçiren wakalary hakynda söhbet açyp oturan eken. Ikeläp gadyrly görüşdik. Halahwal, saglyk-amanlyk alyşdyk. Çetin-de bolsa ýaşyny soradym.

Togsany kemsiz doldurypdyr. "Tüweleme... Tüweleme..." diýip, içimi hümetdim. Oña lap etseň, sekiz onlukdan ýokary berer ýaly däl. Oturşy bürgüt sypatly. Turanda dyzyna söýenmesi ýok. Ýörände dim-dik ýöreýär. Nätanyş adam ilki görende, ýüzi-gözi hysyz görünýär. Artykmaç geplemegi halap duranok. Içki syryny gabatda saklamagy başarýan adamdygy mese-mälüm duýlup dur.

Bedel aga Garrygala etrabynyň Gyzyly Ymam obasynda dünýä inýär. Bili bekände gözünüň ody alnypdyr. Görmedik görgüsi, çekmedik jepasy galmandyr. Durgunlyk ýyllarynda dilini ýarmazlyga eden endigi häzir-de "Dil bela – diş gala" diýen nakyla uýýan ýaly bolup dur. Elbetde, sowet döwründe Jüneyit hanyň nökeri bolandygyny aňsalar, ýüzünden sypamajaklary belli. Şonuň üçin gürrüňi ugrukdyrjak bolup, aňyrrakdan öwrüm etmeli bolýar. Horezm şasy (dogrusy Hywa hany -t.b.) azgynçylyk edip ilata gyz salgydyny salanda, Jüneyit hanyň damarynyň ganyny gaýnadyp, ar-namysa çydaman, ýarag edinip, ata atlanananyndan, Hywada ýüpek pul çykardanyndan, Yslam tuguny ýokary galdyrmagy niýet edinendiginden başlap, tä 1928-nji ýylda Eýrana geçişine çenli arhiw materiallaryndan gürrüň açmaly boldy. Gürrüňdeşim söhbeti ýuwaş-ýuwaşdan tassyklap, "hä... hawwa" berip başlady. Bolsa-da indi syrly "haltasyny" döküp başlar diýip umyt etdim. Şeýle-de boldy. Görsem, "eşiden deň bolmaz, gören göz bilenleri" bolaýdy. Bedel aganyň kalbynyň töründe ýarym asyr basyp asyr basyp goýan syryny dökmäge başlady.

Bedel aganyň gürrüňinden:

– Hak resul sözümi aýtsam, kompartiýanyň deminiň dag ýaran döwründe Jüneyit han barada, onuň nökeri bolandygym barasynda dil ýaran ýerim ýokdur. Dil ýarsam, KGB-niň işgärlerkniň penjesine düşjekdigime gözüm ýetip durdy. Öň gözümüň ody alnypdy. Ahunyň ogly diýip Taýgada gözümi açdyrdylar. Taýgada on ýyl sürgünde bolup, sag-salamat ilime gowuşdym.

Indi döwür üýtgedi, zaman täzelendi. Garaşsyzlygyň gadyry bir başga. Indi Jüneyit han barada aýtmaga-diýmäge dilimiz uzady. Ol gysga boýludy. Göwresi dykyzdy. Gözi gökdi. Ýörände ökjesi ýeňil gopardy. Garyp-gasarlaryň arkadagydy. Örän namysjaň

adamdy. **Mesligini göterip bilmeýän bozuk pälli adamlary, aýagyny egri basýan aýallary ýigrenerdi.** Orta Garagumda bolanymyzda, Hywadaky bozgakçylaryň telimsine şerigat esasynda jeza bererdi. Onuň oba aralarynda gizlinlikde işleýän adamlary bolardy. Olar obada bolýan tertipsizligi, şerigatyň ýörelgesine ters gidýänleri atma-at ýetirerdi. Olar üçin niýetlän iki agyz sözi bolardy: **"Itiden çykaryň!"** Bu söz hemme ýana ýaýrady. Ary-namysy köýenler, namysy depelenenler şeýle jezanyň berlenine begenerdiler. **Ärli aýallar bilen gezyňleriň ýoguna ýansaň-da, ganly bolunmaýandygyny** gulagymyza guýardy. Arly-namysly türkmenler "Itiden çykar" sözüni haladylar.

Sada, ýeke sözli, gaýratly, arly-namysly adamlary durky bilen gowy görerdi. "Musulman halklar bir-biriniň göwnüne degmeli däl. Agzybir bolmaly" diýen öwüt-nesihat bererdi. Ýetim-ýesirleri goldamagy, ejize ganym bolmaly däldigini nökerlerine berk tabşyrardy. Aýdan-diýenini etmediklere hezil bermezdi. Jüneyit hanyň Eýran bilen aragatnaşygy bardy. Aragatnaşygy ynamly guramak üçin öz agasy Durdygylyjy Güllüdag diýen ýere göçürüp eltipdi. Aragatnaşygy biz ýaş ýigitler bolup ýerine ýetirerdik. Hanyň nökerleri bizi arapça ýazylan haty getirip bererdi. Biz-de ol haty Durdygylyç aga eltip bererdik. Yzymyza jogap haty bilen öwrüledik.

Jüneyit han bihaly adam däldi. Özi bilen gepleşik geçirmäge gelýän wekilleriň maksadyny aňardy. Ýolagçyny ýolda sakladardy. Gelen adam hakynda nökeri habar bererdi. Gumalak atdyrardy. Gumalakçynyň ýorумы gabat gelse, zyýanly adamy ýadyna goýbermezdi. Sap ýürekli bolsa, myhmançylyga alardy. Öz ýurdunda rahat ýaşatmajaklarynu bilen han Eýrana aşmaly boldy. Araçäkde çaknyşyk boldy. Hanyň ýükli maýasy olumda batyp galdy. Ol maýany Etrek boýunda ýaşaýan adamlar ýüki bilen sag-aman hana eltip berdiler. Çaknyşyga ellä golaý nöker bolup gatnaşdyk. Aramyzda Jüneyit hanyň zenanasy, iki gyzy bardy. Naçarlar diýseň mergendi. Her ýerde-de özlerini gorap biljek naçarlardy.

Jüneyit han araçäkden sag-aman geçenden soň Küren depesinde ýerleşdi. Ol dsps Baýathajynyň gündogar ýanyndady. Han şol ýerde ençe wagt goş basyp ýatdy. Soňra ol depä "Jüneyit hanyň

depesi" diýdiler. Şol ýerde yzyna dolanjak nökerleri boşatdy. Çuwal bagşy-da: "Han aga, maña-da rugsat ber. Bala-çagamyň arasynda ýaşayyn. Öz ilimiň hyzmatynda duraýyn. Aýdym-saz bilen wagtlaryny, keýpini hoşlaýyn" diýip, rugsat sorayar. Han: "Yzynda bilbilim galjak. Kysmat şeýledir-dä" diýip, iline dolanmaga rugsat berdi.

Eşidişimize görä, Eýran şasy ruslar bilen ara tow düşer öýdüp: "Men size zeper ýetirip biljek däl. Ýöne meniň ýurdumdan çykmaly bolarsyňyz" diýýär. Şondan soň nökerleri, iki gyzy, zenanasy bilen Owganystana geçýär. Owgan şasy höwes bilen garşy alýar. Uly suwly jülgäni peşgeş berýär. Nökerleri ekin-dikin bilen meşgullanýar. Jüneýit han näsaglaýar. Bir ýyla ýetmän amanadyny tabşyrýar. Onuň tabydyny Aşgabadyň ýanyndan Hywa geçiripdirler diýip eşitdik – diýip, Bedel aga sözünü tamamlady.

1995 ý.

Tatar ÜÝŞMEKOW. Taryhy makalalar